

En medeltidsballad från medeltiden

Riddaren i fågelhamn i Linköping T 180

Karl G. Johansson

Det är inte alltid så enkelt att avgöra om texter från 1400-talet är skrivna på danska eller svenska. Särskilt krångligt kan det bli om texten är skriven i Norge och troligen av en norsk skrivare. Detta har ibland fört med sig aningen komiska resonemang där förutfattade meningar ofta framstår som det avgörande för vad den enskilde forskaren kommer fram till. Den danske språkmannen Kaj Bom skrev 1973 en rapport rörande balladen *Riddaren i fågelhamn* i handskriften Linköping T 180 där han skämtsamt antydde svårigheten att avgöra språkformen i sin titel, *Danmarks norske folkeviser*. Den aktuella balladen som påträffats i en handskrift som kunde knytas till Telemark i Norge var förvisso ett textvittne till den danska balladen DgF 67 A,¹ men språkformen i nedskriften var svårare att fastslå med säkerhet. Men en sak kan forskningen enas om: textvittnet är det äldsta bevarade av en skandinavisk medeltidsballad, faktiskt den enda bevarade från medeltiden, därav titeln på min artikel (se t.ex. Preißler 2016: 21).

För några år sedan publicerade jag en artikel om hur *Eufemiavisorna* kunde ses som representanter för flyttningen av politisk makt och därmed också kulturell aktivitet från det norska hovet i Akershus/Oslo till östra delarna av Skandinavien innan den politiska makten försköts söderut mot slutet av 1300-talet (Johansson 2015). Min artikel var ett försök att nyansera den traditionella bilden av svanesången för den norska litterära blomstringen på grund av digerdöden som drabbade området hårt från 1348. Förvisso menar jag inte att pesten var oväsentlig för den kulturella nedgången, men det ser faktiskt ut som om processerna som ledde till att litterära ambitioner flyttas från norsk elit till den svenska eliten inleddes många decennier före pestens ankomst. Det ska emellertid tilläggas att Norge under 1400-talet, trots bristen på belagd litterär produktion, var ett område som relativt snabbt hade hämtat sig efter nedgången mot slutet av 1300-talet och där skriftbruket fortsatte med oförminskad aktivitet i form av administrativ prosa; Norge var snarare i ekonomiskt och administrativt avseende välmående och kyrkans organisation styrktes snabbt efter nedgången under 1300-talets andra hälft (se t.ex. Laugerud 2018).

Kanske är det därför dags att också återföra en del kulturellt kapital till de norska delarna av Skandinavien. Och då väljer jag att ta hjälp av birgittinerna och inspiration från Jonathan Adams avhandling om den birgittinorska handskriften E8902 (2016). Det ser nämligen ut som om bilden av den norska nedgångsperioden kunde nyanseras något ytterligare

1 I sin svenska motsvarighet har balladen fått numreringen TSB 43.

också på det litterära området. Dels föreligger de birgittinnska handskrifterna som jag återkommer till, dels visar en närmare blick på marginalia i de bevarade norska medeltidshandskrifterna att dessa inte bara var vackra objekt som förvarades som klenoder utan snarare fortfarande var aktivt lästa och använda. Den här artikeln är avsedd att bli den första i en planerad serie där jag vill diskutera olika aspekter av textbruket i 1400-talets Norge som del i en större studie av textbruket i Norden under medeltiden.

Viktigt att nämna i sammanhanget som jag ser det är tre saker:

1. Synen på nationalspråken håller inte när vi skall se närmare på medeltidens språk (läs: skriftspråk)
2. Snarare än nationella avgränsningar kan det vara relevant att närmare granska sociala, politiska och kulturella spridningslinjer när vi skriver en nordisk texternas historia
3. Skrift- och textbruket i Norden är fortfarande tämligen outforskat ur ett modernt perspektiv

Det första som kräver en kort behandling i det här sammanhanget är avgränsningen av en period, *mellomnorsk*, som i många avseenden tycks vara baserad på en ideologiskt grundad idé om det norska rikets nedgång efter pestens härjningar och den efterföljande unionsbildningen mot slutet av 1300-talet i Kalmarunionens samordning av tre kungliga domäner med dansk dominans (se t.ex. Indrebø 1954: 154–155; se också Hagland 2005: 11–14). Jag undviker här i möjligaste mån att tala om Danmark, Norge och Sverige som nationer och vill hellre se de tre områdena som underlagda en kungamakt som har lite med modern statsmakt att göra. För det norska området skulle det dessutom kanske vara mer fruktbart att tala om kyrkoprovinsen under ärkebiskopen i Nidaros under 1400-talet; det var ju kyrkan som höll samman administrationen av den delen av unionen som tidigare styrts av en norsk kung och en nu försvagad adel (se t.ex. Laugerud 2018: 21–53). Avgränsningen av *mellomnorsk* till perioden 1350–1537 ser alltså faktiskt vid en närmare eftersyn närmast ut som baserad helt på ideologiska förutsättningar. Efter att ha varit ett viktigt europeiskt kungadöme under 1200-talet med avgörande makt som sträckte sig till Grönland och Isle of Man, flyttades mycket av makten under Magnus Erikssons regeringstid (1319–1364 (norsk kung 1319–1374)) österut för att senare främst ligga under den danska kungamakten. Pesten gjorde sitt för att försvaga den norska eliten och landet gick in i en lång nedgångsperiod samtidigt som man, med 1800-talets nationalromantiska syn, förlorade sitt självstyre.² Också tidpunkten för slutet av *mellomnorsk* period är politiskt

² Förvisso försvagades den norska unionsdelen politiskt och socialt under Kalmarunionen, men som t.ex. Laugerud (2018) har visat har denna nedgångsperiod troligen fått alltför stor betydelse i den nationalromantiska historieskrivningen vilket i viss mån fortfarande präglar vår syn på norsk senmedeltid.

motiverad snarare än språkligt; med reformationen 1537 anses medeltiden och därmed också språkperioden för avslutad.

Det är förvisso riktigt att den blomstrande litterära produktionen mer eller mindre avslutades i samband med unionen med den svenska kungamakten 1319, men de språkförändringar som sker och som leder fram till modern talad norska hade inletts betydligt tidigare, rentav parallellt med liknande språkförändringar i det som blir modern svenska. Det man ser i det bevarade materialet är att skriftspråket i det norska området efter hand alltmer domineras av skrivare från den danska kungamakten vilket snart också påverkar norska skrivare som försöker skriva enligt de skriftnormer som danska skrivare etablerat. Det sägs därför ofta att det finns ytterst begränsat material för studiet av *mellomnorsk*. Här kan man alltså invända att ingen egentligen tydligt har definierat vad som avses med *mellomnorsk* trots att avgränsningen definitivt varit diskuterad.³

Jan Ragnar Hagland visar i en studie av *literacy* i mellomnorsk tid att de bevarade diplomerna utformats väl i relation till utvecklingen av skriftbruket i övriga Skandinavien. De lokala skrivarna var helt uppdaterade och följde med i hur skriftbruket utvecklades (Hagland 2005). Hagland tar trots det som utgångspunkt den utbredda synen på perioden som en nedgångsperiod för norskt *skriftspråk*.

Det vil seia at vi vil freista halda den tradisjonelle oppfatninga om eit skriftspråk som normmessig var i ferd med å gå i oppløysing opp mot det vi måtte vera i stand til å augna med omsyn til kvantitative og kvalitative sider ved bruk av skriftspråk på norsk i offentleg og eventuelt privat samanheng. (Hagland 2005: 13)

Och det visar sig också i Haglands studie att det förvisso sker en nedgång i vissa genrer, men att det fortfarande finns en hög skriftspråkskompetens genom hela perioden i området.

Ett andra svårdefinierat begrepp är *birgittinnorska*. Ingen har väl egentligen, i likhet med *mellomnorsk*, klart avgränsat vad som avses med detta begrepp. Intressant att notera är att det faktiskt är främst i svensk forskning som det birgittinnorska materialet har behandlats. På samma sätt som de nationella utgångspunkterna satte hinder för ett mer markerat studium av den senmedeltida skriftkulturen i Norge under det som kallades *mellomnorsk* period, tycks birgittinnorsk ha varit av begränsat intresse för norsk språkhistorisk forskning, väl egentligen av samma skäl; det svenska inflytandet på skriftbruket var en del av de ödeläggande krafter som släpptes lösa efter att storhetstiden för norrön litteratur i Norge var över. Ett undantag härvidlag utgör Didrik Arup Seip som vid flera tillfällen behandlade

³ För en grundlig behandling av tidigare forskning omkring *mellomnorsk* och skriftspråkets status i Norge under perioden, se Adams (2016) med referenser.

birgittinnorskt material (se t.ex. Seip 1934) I svensk forskning är Lennart Moberg den som skrivit mest om detta skriftspråk. Han konstaterar:

Det vi kallar birgittinnorska är ett egendomligt svensk-norskt blandspråk, som säkerligen bara har funnits i skriven form. Det mest karakteristiska är bristen på konsekvens. Svenskt och norskt blandas till synes planlöst. En norsk diftongform och en svensk monoftongform av ett och samma ord kan t.ex. stå sida vid sida. Om man skall kalla detta för norska eller svenska, kan diskuteras. (Moberg 1998: 11)

Jon Gunnar Jørgensen är en av de senaste i Norge som sysslat med material som hör till kontexten för birgittinnorska, främst i utgåvan av Aslak Bolts jordebok från 1997. Han skriver:

På Aslak Bolts tid gjorde det seg også gjeldende en viss innflytelse fra svensk gjennom birgittinerne, som fra ordenen ble opprettet i 1370 hadde sitt hovedsete i Vadstena. Enkelte norske tekster fra denne tiden har så tydelige svenske trekk at språket har fått karakteristikken birgittinernorsk. Aslak Bolt var selv vennlig innstilt til birgittinerne, og medvirket som Bergen-biskop til at ordenen i 1426 fikk overta Munkeliv kloster i Bergen. (Jørgensen 1997: xxvii)

Det är intressant att notera Aslak Bolts anknytning till de norska birgittinerna också i det följande. Här ytterligare ett citat från Jørgensen:

Betegnelsen “birgittinernorsk” er brukt om 1400-talls norsk skrift med innslag av svesismer. I Sverige stod birgittinerne for en viktig opprustning av morsmålet i skrift. De oversatte litteratur fra flere språk, faktisk også norrønt, till svensk, og tok i stor grad morsmålet i bruk på bekostning av latin. Den birgittinske innflytelsen i Norge har nok ført till innslag av svensk i norske skriftstykker, men på den annen side så har den sannsynligvis også støttet opp under bruken av nasjonalspråket her som i Sverige. I *AB* er også tekstens solide norskspråklige preg langt mer iøynefallende enn de enkelte svesismer. (Jørgensen 1997: xxix)

Det är kanske inte alldeles självklart att tala om svenska eller norska som “nationalspråk” för den här tiden, men det är relevant att notera att folkspråket också i Norge fortsatte att utvecklas i relation till mer litterära genrer, något som inte alltid uppmärksammas på grund av synen på tiden som en förfallsperiod. Det är också intressant att se hur en del norröna texter användes i översättningar som kan relateras till birgittinerna (se t.ex. Jørgensen 2012).

Men det kan hända att birgittinerna trots allt endast kan vara en delförklaring på svensk påverkan på norskt skriftspråk och -bruk under främst 1400-talet. Det finns mycket som tyder på att de flesta birgittinnorska texterna tillkommit redan tidigt på 1400-talet, innan det egentligen går att spåra något direkt birgittinskt inflytande. Och det föreligger definitivt exempel på texter som inte producerats av birgittiner utan snarare pekar mot

att försök på att reformera (öst)norskt skriftspråk har haft representanter i flera miljöer.

Om vi söker språkliga förklaringar på varför man producerar texter i Norge för norska läsare med den här "blandformen" är det troligen åtminstone två viktiga faktorer som spelar in. Den första handlar om (öst)norsk språkutveckling och nämns av Jon Gunnar Jørgensen, nämligen att norskt talspråk i det aktuella området i hög grad har en liknande utveckling som talspråket i det svenska området. En andra delförklaring handlar om att söka modeller för att utveckla skriftspråket i en tid av social och politisk turbulens. Och här är det ju svensk skriftkultur som ligger närmast till hands i den tidigaste perioden (men politiskt också under stora delar av 1400-talet).

Jonathan Adams diskuterar både *mellomnorsk* och *birgittinnorska* i sin avhandling om handskriften E8902 (tidigare Skokloster 5 4to) och presenterar här en grundlig genomgång av diskussionen om dessa fenomen med utförliga referenser till tidigare forskning. En viktig iakttagelse i avhandlingen är att de två huvudskrivarna i denna handskrift å ena sidan förvisso skiljer sig åt i sitt birgittinnorska skriftspråk men att de båda å andra sidan uppvisar stor enhetlighet i sin individuella skrift. Detta tolkar Adams som att de båda förhåller sig till sina svenska förlagor utifrån en idé om att avskriften ska riktas mot norska läsare, alltså att de medvetet "förnorskar" texterna de skriver av. Adams konstaterar också att birgittinnorska ska betraktas som norskt skriftspråk (se t.ex. Adams 2016: 28; 168–198).

Ett ytterligare exempel på norsk skriftproduktion med svenska förebilder är avskriften av *Herr Ivan* i handskriften E8822 (tidigare Skokloster 156). Den norske historikern Bjørn Bandlien behandlar i en artikel denna birgittinnorska version av *Herr Ivan* ur historikerns perspektiv. Bandlien diskuterar hur texten har hamnat i en handskrift som tillhört en franciskanbroder från Trondheim, och kommer in på relationen mellan birgittinerna i Norge (Bergen) och de franciskanska bröderna (Bandlien 2013). Och här tror jag att Bandlien är inne på något viktigt, nämligen förhållandet mellan olika skriftproducerande miljöer i Norge under 1400-talet och hur birgittinnorska troligen ska ses som ett relativt medvetet försök att skapa ett skriftspråk för det talspråk som hade utvecklats i den riktning som främst präglade sydöstra delarna av Norge och området runt Trondheim. Skrivarna tycks sträva efter ett skriftspråk som också kunde fungera vid högläsning av texterna, något som var vanligt förekommande under perioden.

Med utgångspunkt i ovanstående kortfattade och absolut inte uttömmande presentation av diskussionen om mellomnorsk och birgittinnorsk är det nu dags att vända intresset mot Telemark och handskriften Linköping T 180 som åtminstone till vissa delar tillkommit i detta område under 1400-talets andra hälft. Handskriften består av vad som ursprungligen var tre

handskrifter (se Ståhle 1950: 135), men som någon gång under århundradenas lopp har bundits som en kodex, och omfattar totalt 194 sidor.

I. Fragment av postillan MP 6 skriven med fyra händer (T 180a; s. 1–110)

- 1) hand 1 (fol. 1r–36r)
- 2) hand 2 (fol. 36v–47v)
- 3) hand 3 (fol. 48r–52r)
- 4) hand 4 (fol. 52r–54v)

II. Diverse texter på skandinaviskt språk och latin (T 180b; s. 111–137 (139))

III. Fragment av postillan MP 7 (T 180c; s. (140) 141–194)

Postillefragmenten T 180a och T 180c har diskuterats ingående av Bertil Ejder (1974). Han är emellertid främst intresserad av postilletexterna och diskuterar inte fragmentet av en ballad som jag återkommer till inom kort. Ejder (1974) ger information angående skiften mellan skrivare i den utgivna texten. Han anger att det rör sig om tre skrivare i postillan MP 6 (T 180a) men i fotnoterna avgränsas fyra händer, vilket påvisas av Lindegård Hjorth (1976: 11). Han konstaterar om hand 2 och 3:

Måske bør det noteres, at skiftet mellem hånd 1 og hånd 2, henholdsvis mellem hånd 2 og hånd 3 sker ved sideskifte, men i begge tilfælde midt i en setning. Det taler for, at skriversne har haft ét og samme forlæg; det varierende sprogpræg i de enkelte partier kan da forklares ved, at skriversne har afskrevet med større eller mindre respekt for forlæggets sprogform. At denne har været svensk, er der ingen grund til at betvivle. (Hjorth 1976: 12–13)

Den första av de fyra skrivarna som samarbetat i T 180a har karakteriserats som svensk-norsk redan av Carl Ivar Ståhle (1950). En grundlig behandling av Linköping T 180 har presenterats av Roger Andersson (1993). Hans framställning ligger i hög grad till grund för min diskussion här. Fol. 55v innehåller den aktuella avskriften av balladen och dessutom kortare skriftavsnitt med ett antal händer. Poul Lindegård Hjorth har presenterat den senaste läsningen av hela fol. 55v i T 180 (1976: 15–16). Jag bygger i det följande på denna läsning.

På samma sida som balladen, 55v, finns det uppgifter om postillans tillkomst och proveniens. Skrivaren noterar: *Liber iste pertinet ecclesie soleem qui continet ewangelica dominicalica in norsken quem dedit mathias nicolai jn byørnetweth* 'Denna bok tillhör Solums kyrka, den innehåller söndagsevangelierna på norska och blev donerad av Mattis Nielsen på Bjørntveit'. Samme Mattis benämns också *nielsson* i direkt samband med balladen längre ned på sidan som enligt Lindegård Hjorth är skriven av vad som kan vara sju olika händer (Hjorth 1976: 16–17). Roger Andersson (1993: 51) har pekat på att del I (T 180a) i handskriften, fol. 1–55, med största sannolikhet har utgjort en egen handskrift som bundits i det separat

bevarade pergamentsband som i dag förvaras i anslutning till handskriften. På baksidan av bandet finns påskriften *maria mattis liber*, vilket torde anspela på ägaren Mattis Nielsen som omnämns också i samband med balladen på fol. 55v. Mycket talar därmed för att den första delen (T 180a) ska ses som en egen handskrift medan del II (T 180b) och III (T 180c) kan ha bundits samman med denna i ett betydligt senare skede, kanske rentav när handskrifterna samlades i Sverige. För ett resonemang om detta se Andersson (1993: 51–54) som kommer fram till att “[d]et mest sannolika är att de tre delarna bundits samman någon gång under 1500-talet” (1993: 54).⁴ Det är intressant att den som skriver denna donationsnotis tydligt markerar att den postilla som föreligger i handskriften (MP 6) i det här sammanhanget är skriven på “norska”. Som nämnt är det endast en av de fyra urskilda händerna som i dag anses vara skriven i det blandspråk som kallas *birgittinnorsk*. Men för skrivaren på 1400-talet var det tydligen så att språkformen i hela postillan var att uppfatta som “norsk”. Lindegård Hjorth skriver:

Bestemmelsen af sprogformen i MP 6 som norsk tager sig jo mærkeligt ud og frister næsten til forsøg på at variere vittigheder over temaet national selvoervurdering. Men sagen er vel den, at *norsk* her blot skal betyde “(nordisk) folkesprog, lingua vernacula”, uden smålig hensyntagen til, om den foreliggende tekst er præget af den ene eller den anden regionale skrifttradition. Ville man presse bestemmelsen yderligere, kunne man måske godt bruge den til at belyse, i hvilken grad fornemmelsen for norsk skrifttradition er vaklende i sen middelalderen. (Hjorth 1976: 20)

Möjligen kunde man gå ännu längre och säga att ett norskt skriftspråk vid den här tiden skulle påminna så mycket om svenskt skriftspråk att det blir svårt för vår tids forskare att avgöra vilket område språkformen representerar, något som torde framgå av de olika synpunkter på birgittinnorska som framkommit i forskningstraditionen.

Språkformen i balladen har diskuterats i tidigare forskning. Den grundligaste behandlingen presenteras av Kaj Bom i den inledningsvis omnämna artikeln “Danmarks norske Folkeviser” (Bom 1973) och i Lindegård Hjorths diskussion om balladen (1976). Boms lite skämtsamma titel kan sägas vara ganska träffande inte bara för behandlingen av just denna birgittinnorska text utan faktiskt för samtliga texter som inordnats under denna benämning. Svend Grundvigs beskrivning av språket i T 180a är ett gott exempel på osäkerheten:

4 Andersson diskuterar handskriftens proveniens och hur de tre delarna kommit att sammanbindas (1993: 174–178). Här föreslår han att de tre delarna (T 180a–c) kan ha varit i nära anslutning till varandra redan i utgångspunkten, men att de först senare bundits samman i en kodex. De två postillorna (MP 6 och MP 7) hör till samma tradition som knyts till Vadstena och texten i T 108b kan även den associeras till birgittinerna i Vadstena. Anderson argumenterar dessutom övertygande för att hela kodex till slut har hamnat i moderklostret i Vadstena.

Dets første Halvdel er norsk, den anden svensk: men midt inde i det, paa Bagsiden af Bl. 55, staar da detta Stykke af en dansk Folkevis. (DgF II: 226)

Poul Lindegård Hjorth pekar på hur svensk, dansk respektive norsk forskning om handskriften T 180 och balladen har styrts av olika intressen:

Hertil kommer så, at håndskriftet så at sige har haft forskellig status i de forskellige nordiske lande: for dansk videnskab har det kun haft interesse på grund af visefragmentet; i norsk videnskab måtte intressen i stedet samle sig om sprogform og palæografi i dele af håndskriftet; og i svensk videnskab spiller det vel især en rolle for belysningen af visse genrer inden for senmiddelalderens opbyggelige litteratur. (Hjorth 1976: 6)

Det är således inte självklart hur språket i balladen ska bedömas. De sju stroforna hör definitivt hemma i traderingen av *Ridderen i hjorteham* som förs till de danska balladerna som DgF 67A. Men språket är alltså svårt att definiera med våra nationella avgränsningar; Lindegård Hjorth spekulerar om en "fællesnordisk visesprogform" som "har opsuget en række oprindelige norvagsismer eller svecismer" (1976: 26) väl främst på grund av hypotesen om att balladformen först kom till Danmark.⁵ Lindegård Hjorths synpunkter på Boms behandling av språkfrågan är värd att citera in extenso:

For Boms konklusion (s. M57) spiller tanken om afskrivning og manglende fortrolighed med genre og sprogform en betydelig rolle. Det må, hvis jeg ellers har forstået pointen, være den tanke, der ligger bag hans afsluttende bemærkning: 'Man kan godt tænke sig at skrivende folk i Syd-Norge kunne have et skriftsprog som det vi ser afspejlet i (afskriften) A', altså i visefragmentet. Med 'afspejlet' må vistnok være tænkt på, at det er forlægget, der har haft en sprogform, som benyttedes af 'skrivende folk i Syd-Norge' (vel altså: nordmeænd?), idet det foreliggende fragments sprogform så er fremkommet ved brydning med afskriverens sprogform. Om afskriverens nationalitet udtaler Bom sig ikke bindende: 'En "nem" (men dubiøs) forklaring kunne gå ud på at det var en dansker .. el. evt. en svensker .. der af interesse for visen havde ført den i pennen efter bedste evne" (Hjorth 1976: 29).

Citatet är väl signifikativt för den osäkerhet som råder inom forskningen angående skriftspråkets status under 1400-talet. Lindegård Hjorth citerar också Aage Kabell som skriver att "Folkeviserne er jo kun ved overleveringens ugunst blevet fortrinsvis danske. Ved en approksimation til urformen maa det nordiske perspektiv genopfriskes" (Kabell 1965: 133).

Proveniensen för T 180a talar definitivt för att nedteckningen skett i Telemark i en handskrift ägd av Mattis Nielsen, och som det ser ut i anslutning till ägaren själv, innan den skänktes till kyrkan i Solum. Om vi accepterar proveniensen bör T 180a (men kanske inte T 180b och T 180c)

⁵ För diskussionen om balladtraditionens introduktion i Norden se senast Solberg (2011) med hänvisningar.

betraktas som en norsk handskrift och därmed ge indikationer om norskt skrift- och textbruk vid slutet av 1400-talet. Det blir därmed intressant att diskutera balladen närmare ur detta perspektiv.

Olav Solberg (2011) är den som senast diskuterat implikationerna av att vår äldsta bevarade nedskrift av en medeltida ballad återfinns i en handskrift med proveniens från Telemark. Solbergs huvudargument är att det finns flera tecken i det bevarade materialet som tyder på att det existerat en kontinuerlig skrifttradition i Norge för balladerna från medeltiden och fram till nedteckningar som gjordes på 1800-talet. Balladen i T 180a blir i detta sammanhang den fasta punkten i norsk medeltid, förutom att den redan har status av att vara det äldsta belägget på en medeltida ballad i Norden. En skriftburen tradition parallell med den muntliga traderingen framstår i Solbergs resonemang som plausibel; den norska traderingen av balladerna kan därmed ledas tillbaka till tiden före 1500 och till deras medeltida ursprung.

Men vad kan skriften på fol 55 säga oss om skrift- och textbruk vid 1400-talets slut? En första iakttagelse som inte har fått någon större uppmärksamhet tidigare är bladets tvåspråkighet. Den inledande donationstexten som anger Mattis Nielsen som givare av postillan till kyrkan i Solum är skriven på latin. Man kan förvisso invända att en givarnotis kan vara relativt formelartad och att den därmed kunde förstås som symbol även om man inte kunde förstå språket. Men samtidigt är det en markör av latinbruket som tyder på att man också i en kyrka i Telemark mot slutet av 1400-talet förväntade att någon kunde förhålla sig till kyrkans språk, latinet, trots att latinbruket troligen var begränsat bland präster runtom i landet. Det finns också ytterligare stöd för latinkunskaperna i den miljö där Mattis Nielsen vistades. På fol. 55r finner man en latinsk notis som tycks vara samtida:

Sancta ann
sua septe[m] a ... vixe[ra]t
cum viro suo - - uo defuncta
senilem etatem peruenerit
senectute sancta co[n]spectabat
Infantiam salu[a]toris

Denna latinska notis har, så vitt jag har kunnat finna, aldrig identifierats. Lindegård Hjorth har genomfört en noggrann läsning av det aktuella stället, men inte identifierat texten. Nu har jag lyckats finna lösningen, att texten är ett utdrag ur en predikan som tillskrivs St Augustinus som *Sermo* nr 370, *De nativitate Domini* (PL, vol. 39: 1657). Det visar sig att Lindegård Hjorths läsning ligger mycket nära den utgivna texten och att hans ödmjuka osäkerhet på läsningen nog ska ses som överdriven.

På fol. 55v finns ytterligare en latinsk notis, vad som ser ut som en kort bön. Återigen är naturligtvis en kort bön på latin inte det starkaste stödet för att konstatera latinkunskaper i Telemark vid 1400-talets slut. Sammantaget med donationsformeln och citatet från St Agustinus torde man emellertid kunna konstatera att latin var ett språk som var i bruk i tiden och som hade en viss status.

Det är alltså i denna direkta kontext som vi finner vad som ser ut att vara Mattis Nielsens omnämning av sitt eget namn, *Jek mattis nielsson*, följt av en enkel rad med omkvädet och därefter stroforna i balladen *Riddaren i hjorthamn*. Bengt R Jonsson argumenterar för att Mattis Nielsen själv har skrivit raden med omkvädet medan balladen har nedtecknats med samma hand som utförde donationstexten (Jonsson 1991: 84). Jonsson konstaterar:

Detta innebär att, efter det ms skänkts till Solums kyrka, någon (pastor loci?) inspirerats av Mattis Nielsens viscitat till att införa texten (nästan, men ej helt, så långt utrymmet räckte) av den ballad på vilken Mattis alluderat. (Jonsson 1991: 83).

Mycket pekar därmed på att Mattis och den som skrev donationstexten och balladen kände varandra och skrev mer eller mindre samtidigt. Vi har alltså på en enskild sida i en handskrift som varit i Solum i Telemark text på både folkspråket och latin, och dessutom en unik text i form av balladen. Som Solberg har argumenterat innebär det senare att balladen varit känd i Telemark mot slutet av 1400-talet och att den kan anses representera en skrifttradition för balladtexterna som annars saknar belägg i Norden. Och egentligen talar väl båda dessa iakttagelser mot att latin var något mer eller mindre okänt i Norge under senmedeltiden och att litterära texter inte producerades under den långa nedgångsperioden efter digerdöden. Förvisso är det uppenbart att den blomstrande skriftkultur som växte fram i det norska kungariket under Håkon Håkonarson, hans söner och sonsöner från första hälften av 1200-talet och fram till 1319 hade ebbat ut, men det är uppenbart att kyrkan fortfarande utbildade präster som kunde både hantera latin och utföra skriftliga uppgifter. Den norska eliten hade förlorat mycket av sin politiska ställning i unionen, men den hade fortfarande kontroll över kyrkans institutioner och det är i dessa kretsar och bland de mäktiga bönderna som skriftkulturen fortsätter att utvecklas. Det blir därmed relevant att utveckla Roger Anderssons resonemang (1993: 177–181) om balladens väg till Vadstena och vidare i en dansk birgittinsk kontext också till att se närmare på dess roll i Norge och i sammanhang med andra skriftalster som förs samman under benämningen *birgittinnorska*.

Linköpingshandskriftens första del, T 180a har med största sannolikhet tillkommit i Norge. Den visar hur en postilla i en tradition från Vadstena har producerats för bruk i Norge. Vi vet alltså i nuläget inte hur denna postilla kommit i Mattis Nielsens ägo och inte heller hur den därefter kommit till Sverige för till slut hamna i Linköping, men mycket tyder, som Roger

Andersson argumenterar, på att handskriften kommit från Solum till Vadstena ett stycke in på 1500-talet. Det mesta skulle väl dessutom peka mot att T 180b och T 180c bundits in tillsammans med T 180a sedan den sistnämnda kom till Sverige. Men balladen och de latinska notiserna, liksom två brevkast som jag inte kommit in på i det ovanstående, har skrivits ned i stormans- och kyrkomiljö i Telemark. Dessa fattiga rester av en skriftkultur i Norge under 1400-talets sista hälft är givetvis inte mycket att bygga några större slutsatser på. Men tillsammans med de övriga texter som knutits till det så kallade *birgittinnorska* skriftspråket visar de hur både religiös och världslig litteratur adapterades till norska förhållanden under en period som traditionellt har betraktats som helt utan litterära aktiviteter.

Litteratur

- Adams, Jonathan (2016), *The Revelations of St Birgitta. A Study and Edition of the Birgittine-Norwegian Texts, Swedish National Archives, E 8902*. Leiden: Brill.
- Andersson, Roger (1993), *Postillor och predikan. En medeltida texttradition i filologisk och funktionell belysning*. Stockholm: Sällskapet Runica et Mediævalia.
- Bandlien, Bjørn (2013), "Yvain among Friars. A Late Medieval Franciscan Manuscript of Herr Ivan", *Journal of the International Arthurian Society* 1:1 (2013): 81–119.
- Bom, Kaj (1973), "Danmarks norske folkeviser", *Danske studier*, s. 185–223.
- DgF = *Danmarks gamle Folkeviser*, ed. Svend Grundtvig et al. København 1853–1976.
- Ejder, Bertil, ed. (1974), *Svenska medeltidspostillor. Delarna 6 och 7*. Samlingar utgivna av Svenska Fornskrift-Sällskapet, vol. 23: 6–7. Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- Hagland, Jan Ragnar (2005), *Literacy i norsk seinmellomalder*. Oslo: Novus.
- Hjorth, Poul Lindegård (1976), "Linköping-handskriftet og 'Ridderen i hjorteham'", *Danske studier*, s. 5–35.
- Indrebø, Gustav (1951), *Norsk målsoga*. Bergen: Griegs.
- Johansson, Karl G. (2015), "Queen Eufemia, the Norwegian Élite and the Background of the *Eufemiavisor*", i Olle Ferm et al. (eds), *The Eufemiavisor and Courtly Culture. Time, Texts and Cultural Transfer. Papers from a Symposium in Stockholm 11–13 October 2012*, s. 136–161. Konferenser 88. Stockholm: Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien.
- Jonsson, Bengt R. (1991), "Brävalla och Lena. Kring balladen SMB 56", *Sumlen* 1989: 49–166.
- Jørgensen, Jon Gunnar, ed. (1997), *Aslak Bolts jordebok*. Oslo: Riksarkivet.
- Jørgensen, Jon Gunnar (2012), "Didrik til hest – til øst fra vest", i Karl G. Johansson & Rune Flaten (eds), *Francia et Germania. Studies in Strengleikar and Piðreks saga af Bern*, s. 289–307. Bibliotheca nordica 5. Oslo: Novus.

- Kabell, Aage (1965), "To danske visestudier", *Danske Studier*, s. 131–134.
- Laugerud, Henning (2018), *Reformasjon uten folk. Det katolske Norge i før- og etterreformatorisk tid*. Oslo: St. Olav forlag.
- Moberg, Lennart (1998), "Heliga Birgitta på birgittinernorska. Några språkliga iakttagelser", i Börje Tjäder (red.), *Smärre texter och undersökningar*, s. 9–31. Samlingar utgivna av Svenska fornskiftsällskapet. Serie 3. Uppsala: Svenska fornskiftsällskapet.
- PL = *Patrologiæ cursus completus. Series latina*, utg. J.P. Migne. 1– (Paris 1844–).
- Preißler, Katharina (2016), "Balladenspuren in mittelalterlichen Medien des Nordens", i Anngret Heitmann & Katarina Yngborn (red.), "*Rider ud saa vide*". *Balladenspuren in der skandinavischen Kultur*, s. 17–38. Freiburg: Rombach.
- Sandvei, Marius (1938), "Birgittinernorsk", *Maal og Minne*, s. 40–53.
- Seip, Didrik Arup (1934), *Studier i norsk språkhistorie*. Oslo: Aschehoug.
- Solberg, Olav (2011), "Paa gammelt Maal og paa Pergament?. Har det funnest ein skriftleg norsk balladetradisjon?", *Maal og Minne* 2 (2011): 67–95.
- Ståhle, Carl Ivar (1950), "Recension av Grape, A. *Ihreska handskriftssamlingen i Uppsala universitets bibliotek*. I. *Samlingens tillkomst och öden. Person- och lärdomshistoriska studier över dess innehåll*. XXIV + 797 s. II. *Kommenterande katalog*. VIII + 797 s. Uppsala 1949. (Acta Bibliothecæ R. universitatis Upsaliensis. Vol. VI–VII.)" *Arkiv för nordisk filologi* 65: 130–144.